

V padesátých letech vytvořil spolu se svými českými správci umělecky i provozně příkladnou společnost, která předčila nejen nemnohé efemérní podniky, ale i jediného vážného konkurenta, společnost J. A. Prokopa. Z. prožil převážnou část aktivní umělecké dráhy u německých scén rakouské monarchie, avšak v pokročilém věku dokázal přijmout novou výzvu a věnovat se českému divadlu, pro jehož potřeby jevil, ač rodem i praxí Rakušan, nebývale vzácné pochopení. Společnost, kterou 1853 založil, prošla v dalších desetiletích mnoha peripetiemi; zanikla až 1945.

PRAMENY A LITERATURA

NA: fond PM 1850–1854, kart. 152–154, sign. 8/6/06/323, kart. 155–163, sign. 8/6/601, 1861–1870, kart. 882, sign. 8/6/24/20 [koncese]. SOA Plzeň: Sbirka matrik, Plzeň 028, matrika oddaných 1860–1868, s. 55, obr. 56; Plzeň 042, matrika zemřelých 1859–1866, s. 134, obr. 135. ■ *Wiener allgemeine Theaterzeitung* 33, 1840, s. 1368; *Deutscher Bühnenalmanach* [Berlin], 1852, s. 238 [Hradec Králové], s. 239–241 [biografie]; *Wiener Jahrbuch für Zeitgeschichte, Kunst und Industrie und Oesterreichische Walkhalla*, 1851, s. 164–166 [medailon]; *Lumír* 10, 1860, s. 214 [z Litomyšle], 331, 665n., 692n., 740n., 763, 835 [ze Smíchova], 959n., 1029n., 1079 [z Písku], 1126, 1262n. [z Jindř. Hradce]; tamtéž 11, 1861, s. 68 [z Jindř. Hradce], 309 [z Třeboně], 549n. [z Budějovic], 908n. [z Plzně]; *Poutník od Otavy* 10. a 31. 5. 1862 [z Táboru]; nesign., nekrolog, *Lumír* 13, 1863, s. 189; F. Kaiser: *Unter fünfzehn Theater-Direktoren*, Wien 1870, s. 138; J. Neruda: J. Frankovský vypravuje, *Národní listy* 16. 11. 1880 → *České divadlo* VI, 1973; J. L. Turnovský: *O životě a působení J. K. Tyla*, 1881; nesign.: První apoštolé českého divadla, *Divadelní listy* 5, 1884, s. 115n., 125; J. Schiebel: České divadlo v Plzni, in *Přspěvky k dějinám českého divadla*, usp. J. Ladecký, 1895, s. 43–50; J. Vondráček: Počátky českých kočovných divadelních společností, *Budivoj* 29. 5., 2., 12. a 23. 6. 1914; J. Pešek: Kočující společnosti divadelní v Hradci Králové..., *Zlatá Praha* 32, 1914/15, s. 546n.; V. Budil: O F. Z., *Sborník městského historického musea v Plzni* VI, 1921, Plzeň 1922, s. 98–101 + Památce F. Z., *Český deník* 31. 10. 1923; V. K. Blahník: *J. K. Tyla had z ráje*, 1926; V. Štein Tábořský: *Dějiny venkovských divadelních společností*, 1930, s. 57–64; J. Knap: *Zöllnerové*, 1958, s. 9–116 + *Umělcové na pouti*, 1961, zvl. s. 18–24, 28, 34–36; K. Pletzer: Pobyt J. K. Tyla v Č. Budějovicích v r. 1856, in *Jihočeský sborník historický* 29, 1960, s. 92; W. Binal: *Deutschesprachiges Theater in Budapest*, Wien–Köln–Graz 1972, s. 54, 80, 113, 122n., 125, 132–134, 136, 140, 147–149, 162, 194; DČD III ■ EDS [Zöllnerova spol.], Eisenberg, Wurzbach [* 7. 9. 1785 Pest; též in Zöllner-Familie]; Buchner

šrm

Eliška ZÖLLNEROVÁ

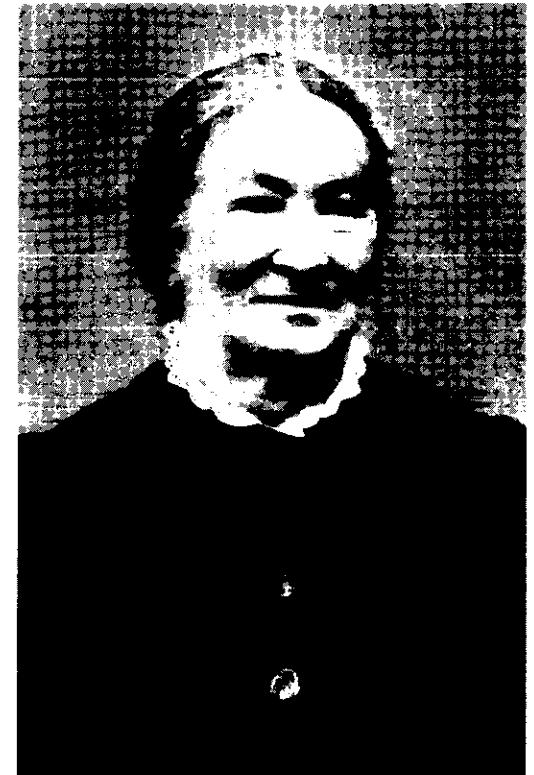
* 31. 7. 1822 *Alsóötök* (Tiocu de Jos, Rumunsko)
† 25. 7. 1911 *Častolovice*

Ředitelka divadelní společnosti, tanečnice.

Narodila se jako Erzsébet Czinege (psáno též Cinege, Zinege) v uherském Sedmihradsku; rodiště, dobovým německým jménem Kürbisdorf, leží dnes v Rumunsku. – V šestnácti letech (1838) se stala tanečnicí u německého divadla v Pešti [Budapešť], kde se následujícího roku setkala s Filipem Z. a sblížila se s ním. Jako jeho družka s ním přišla 1851 do Čech (manželka Josefa žila odloučeně ve Vídni, kde 26. 5. 1858 zemřela). Porodila mu syny Filipa (1853–1918), Františka (23. 10. 1858 Trutnov – 4. 4. 1940 Praha) a pohrobka Karla (4. 8. 1863 Louny – 30. 12. 1926 Potštejn). Principálovou řádnou ženou se stala až na sklonku jeho života, v létě 1861, po necelých dvou letech ovdověla. Po Zöllnerově smrti 1863 odvedl J. E. Kramuele část herců do své nově ustavené společnosti. Z. zůstal jen malý ansámbl (M. a E. Rottovi, J. Pešek s manželkou Marií, A. Merhaut), neměla ani koncesi; Zöllner 2. 8. 1862 žádal, aby na ni byla převedena jeho koncese, ale nebylo mu vyhověno s odůvodněním, že Z. nemá patřičné zkušenosti a předpoklady. Provozovatelské oprávnění obdržela po osobním jednání na pražském místodržitelství a ve funkci ředitelky a koncesionářky zahájila v Berouně novou éru společnosti. Pro chabou znalost češtiny společnost po umělecké stránce neřídila (režisérem ustanovila zkušeného herce A. Merhauta) a na představeních se nepodílela. Jazyková nedostatečnost překážela i při provozních záležitostech. Přesto stála více než čtyřicet let

v čele podniku, který se udržel za narůstající konkurence kočujících družin a za změněné situace divadelnictví v českých zemích. Vedením pověřila průměrného herce J. Šourka, obětavého přítele a věrného životního partnera, který až do 1883, kdy správu převzal syn František, vykonával bezmála veškerou provozní a uměleckou agendu od zajišťování štací až po repertoár, pečoval o fundus, knihovnu atd. Z. si ponechala plně ve vlastních rukou záležitosti finanční. Měla rozhodující slovo při angažování (a propouštění) herců a dohlížela na garderobu. U společnosti požívala vážnosti a respektu, které si vydobyla matriarchálně autoritativním přístupem, otevřeností a důsledností v jednání s členstvem i pochopením pro starosti svých herců. Na jaře 1902 ji postihl záchvat mrtvice, z něhož se vzchopila a se společností cestovala dalších osm let. Pětačtyřicáté výročí ředitelování oslavila 1908 na štaci v Roudnici, k jubileu byl vydán drobný tisk a ÚJČH ji jmenovala čestnou členkou. V březnu 1911 utrpěla další záchvat mrtvice (tehdy se rozšířila mylná zpráva o její smrti), zemřela po několika měsících v Častolovicích a byla pohřbena na tamním hřbitově.

Společnost, jejíž byla ředitelkou a koncesionářkou, patřila od konce šedesátých let 19. stol. a v následující dekádě k solidním kočujícím družinám. Z. převzala oslabený soubor, který po doplnění a rekonstrukci měl ve svých řadách vždy několik dobrých herců (K. Lier, F. Syřínek, V. Pázdral, J. Bittermannová, K. Syřínková, syn Filip Z., později A. Betka s manželkou Kateřinou, A. Houdek a jeho žena Barbora, J. Brzek s manželkou Terezií, A. Čepele, V. Merhaut, K. Mušek, P. Řada ad.), avšak s ansámblem Kramuelovým, a zejména Švandovým, později Pištěkovým a Budilovým se měřit nemohl. Obzvláště chyběla osobnost schopná dát společnosti výraznější impulsy. Na rozdíl od převážně činoherních družin se Z. začala orientovat ve zvýšené míře na zpěvoherní žánry, které se brzy staly význačnou částí repertoárové nabídky. 1870 získala koncesi pro Moravu (podle rodinné zkazky se pro ni sama vydala rovnou do Vídně k císaři, jenž jí okamžitě vyhověl) a přesunula aktivitu spo-

Eliška Zöllnerová

lečnosti z valné části do moravských měst. Expanze do regionu, v němž se pohybovalo méně společností než v Čechách, zajistila nová, byť nikoli výnosná působiště. V nejednom městě byla Z. vůbec první provozovatelkou profesionálního českého divadla (např. v Jihlavě 1870), v Brně uskutečnila opakovaně dlouhé stagiony v Besedním domě (1874, 1875), hrála v Olomouci (tři sezony 1876–78), Velkém Meziříčí, Prostějově, Přerově aj. 1880 utrpěla při povodni v Moravské Ostravě škody na fundu a bibliotéce, dalších deset let na Moravu téměř vůbec nejezdila. Na moravských štacích naplňovala původní národně buditeliské poslání kočujících družin, které v Čechách už dožívalo. Ač společnost pěstovala činohru i za správy Františka Z., do popředí se dostávala stále více opereta a v souboru sílilo zastoupení zpěváků (K. Komarov, A. Marek, B. Pták, J. Huml, R. Branald, F. Horníková, M. Zieglerová, M. Zöllnerová-Havelková,

E. Vydrová-Zöllnerová), tento trend vyvrcholil v devadesátých letech.

Skutečnost, že Z. fakticky podnik neřídila, jí ztěžovala pozici před úřady (např. hlášení okresních hejtmanů, že společnost vede J. Šourek, s dalšími herci extemporuje a libuje si v politických narážkách a zesměšňování vlády). Žádost o povolení hrát v uprázdněné Aréně na Komotovce na předměstí Prahy 1873 místodržitelství zamítlo a zmařilo pokus Z. proniknout na okraj metropole, podnikání patrně příkladem některých divadelních ředitelů.

V posledních letech života – již dlouho důvěrně přezdívaná „babička Z.“ – pozbyla vliv na chod společnosti. Byla však – navzdory nečeskému původu a nulové umělecké či programní aktivitě – vnímána jako zosobnění či symbol počátků českého kočovného divadelnictví, s nímž byla spjata manželovým prostřednictvím. Ve společnosti převzaté po mužově smrti se přidržovala tradice a po celou dobu svého ředitelování uchovávala starosvětský model divadelního podniku, založený jak na faktických příbuzenských vazbách, tak na pocitové souzáležitosti členstva jakožto široké rodiny.

PRAMENY A LITERATURA

NA: fond PM 1861–1870, kart. 882, sign. 8/6/24/20, 1871–1880, kart. 1250, sign. 8/6/24/2, 1891 až 1900, kart. 2553, sign. 8/6/24/4 [koncese]. NMd: Č 1807, Vzpomínky, rkp. [1901]. ■ J. Z.: E. Z., *Divadelní listy* 2, 1900/01, s. 209–211, 235; E., k osmdesátinám, *Meziakti* 3, 1902/03, č. 15; *Divadlo* 7, 1908/09, s. 44 [ředitelské jubileum], s. 73 [Z. poděkování]; L., nekrolog, *Divadlo* 9, 1910/11, s. 448; E. Schick: Ein Kapitel aus der böhmischen Theatergeschichte, *Union* 24. 8. 1911; J. Čermák: Návštěvou u babičky Z., *Osvěta lidu* 11. 7. 1911 + Babička Z. zemřela, 27. 7. 1911 + Pohřeb babičky Z., 2. 8. 1911; V. Štein Táborský: *Dějiny venkovských divadelních společností*, 1930, s. 64–71; S. Gregor: Sedmdesát let Moravské orlice, *Moravská orlice* 17. 1. 1932; V. Vydra: *Má pouť životem a uměním*, 1948, zvl. s. 50n.; L. Panovec: *Dějiny moravského divadla v letech 1884–1918*, dis., FF MU 1949; M. Šachová: *Moravské divadelnictví v hlavních centrech v Brně, Olomouci a Ostravě v letech 1848–1884*, dis., FF MU 1952; J. Šacha: *Dějiny kočovných divadelních společností na Mo-*

ravě ve druhé polovině XIX. století, dis., FF MU 1953; J. Knap: *Zöllnerové*, 1958, passim + *Umělecké na pouti*, 1961, zvl. s. 34–37, 218, 225, 229; DČD III; J. Štefanides: *České divadelní společnosti v Olomouci (1868–1920)*, sb. *Středisko* 64, 1980, s. 25–30; *Přehledné dějiny české literatury a divadla v Olomouci I*, red. J. Stýskal, 1981, s. 101, 103n. ■ EDS [in Zöllnerova spol.]; Buchner

šrm

František ZVÍKOVSKÝ

* 7. 9. 1867 Praha

† 27. 3. 1955 Praha

Herec, režisér.

VI. jm. Hellingering. – Nejmladší ze šesti dětí; otec Johann, v době jeho narození úředně uznáný invalida, si přivydělával denními námezdními pracemi. Z. studoval pět let na reálce v Ječné ul., hrál s ochotníky a 1884 bral lekce herectví u tragéda K. Šimanovského. 1885 debutoval v Aréně v Eggenberku u P. Švandy ze Semčic (Vít, Birch-Pfeifferová dle Sand: *Diblík, šotek z hor*) a s jeho společností absolvoval zimní sezonu Plzni. Na podzim 1887 nastoupil do právě ustavené společnosti V. Budila, byl angažován pro obor hrdinský milovník. Po skončení letní sezony 1888 v Budilově nové plzeňské aréně přestoupil k J. Pištěkovi (nahradil F. Kaňkovského), s nímž zůstal přes zimu v Plzni. U Pištěkovy společnosti působil s přestávkami do 1898, strávil s ní také tři zimní sezony v Brně (1894–96 a 1897/98). Mezitím byl 1891 v souboru J. Kubíka na Smíchově (doložen v prosinci), 1892 u P. Švandy ml. (zaznamenán na Smíchově a v Mladé Boleslavi) a 1892/93 u L. Chmelenského. V devadesátých letech, kdy patřil k čelným venkovským hercům, byl pozván ke zkušebním vystoupením v ND. 1898 se představil ve třech rolích (Václav Budil, Jeřábek: *Služebník svého pána*; Filip Derblay, Ohnet: *Majitel hutí*; Karel IV., Vrchlický: *Noc na Karlštejně*), přijat však nebyl. 1898–1900 působil u Budilovy společnosti hrající převážně v Plzni. 1900 přestoupil k F. Lacinovi, s nímž se vrátil do Brna; zde poprvé zaznamenána jeho režijní činnost, již se zřejmě věnoval už dříve. Jako režisér byl pak

činný ve všech dalších angažmá. Na podzim 1902 se stal členem stálého souboru nového MD v Plzni, ale pro neshody s ředitelem Budilem již po první sezoně odešel. Na podzim 1903 znovu nastoupil v Brně, vydržel tu ne celou sezonu. 1904–05 cestoval s družinou J. E. Sedláčka, u níž zastával funkci vrchního režiséra, 1905–06 působil (také jako vrchní režisér) u ředitelky M. Kučerové-Groszové, jejíž pokus zakotvit v Libni neměl dlouhého trvání. 1906 se mihl v Uranii, 1907 kočoval se společností K. Stockého řízenou J. Tuttrem, 1908 byl členem Divadla sdružených měst východočeských. Od května 1909 do listopadu 1911 měl angažmá v Lidovém (Pištěkově) divadle na Král. Vinohradech, které jako vrchní režisér umělecky řídil. O následujícím období jeho divadelní dráhy jsou informace neúplné. 1913/14 byl u J. Tuttra, od 1915 ve stálém souboru nového MD na Kladně (konec angažmá nezjištěn). Po válce se objevil v žižkovském divadle Deklarace (20. 7. 1919 – tisk označoval jeho odchod), 1920 hrál u Lacinovy cestující Moravské společnosti. Od 1921 byl členem Tylova divadla v Nuslích. Po odchodu na odpočinek (1924) se na této scéně a později také v Divadle na Slupi do třicátých let konaly každoročně čestné večery k jeho životním a hereckým výročím; k těmto beneficím vždy volil své parádní role (Hamlet, Othello). Naposledy vystoupil při oslavě osmdesátin v Umělecké besedě (1947). Celý život zůstal svobodný, zemřel osamělý ve vysokém věku.

Štíhlý, vysoký mladík obdařený hlubokým, zvonivým hlasem byl silně ovlivněn svým hereckým učitelem K. Šimanovským, který se mu stal na celý život uměleckým vzorem. Inspiroval se zejména jeho deklamačním uměním; naučil se dobře ovládat svůj hlas a velkou péči věnoval mluvnímu projevu. Jeho výkony se vyznačovaly cizelovaným přednesem a citem pro verš (Myrtilos, Vrchlický–Fibich: *Náměly Pelopovy*). Hrdinské a tragické role, v nichž si obzvláště liboval, představoval s jistým koturnovým patosem, ušlechtilým tónem je idealizoval a povyšoval nad skutečnost života (Cyrano). Podtrhával a zvýrazňoval polohy smutku, zasmušilosti

František Zvíkovský jako Kalafuna
(J. K. Tyl: *Strakonický dudák*)

a hluboké zadumanosti (Hamlet); jeho hereckému naturelu dominovala seriózní vážnost až těžkopádnost. Pro citové stavy a afekty (hněv, vášeň, žárlivost) volil přímočarý, významově určitý a plný výraz, náznaky a jemné nuancování do jeho projevu nepatřily. Stal se uznávaným interpretem postav z klasické a romantické dramatiky. Ztělesňoval reky Shakespeareovy (Hamlet, Othello, Antonius v *Juliu Caesarovi*), Schillerovy (markýz Posa v *Donu Carlosovi*) či Tylovy (Jan Hus), Kolárovy (Jan Žižka v *Žižkově smrti*) a Hálkovy (tit. role *Závěš z Falkenštejna*). Vedle důstojných mužů v historizujících hrách (Karel IV., Vrchlický: *Noc na Karlštejně*; Don Alvar de Altamira, Zeyer: *Doña Sanča*) se uplatňoval v charakterních rolích novodobé dramatiky české (Prokop, Šimáček: *Jiný vzduch*; Václav Strouhal, týž: *Svět malých lidí*; Václav, Jirásek: *Otec*)